

SANTRAUKA. Straipsnyje analizuojama, kaip posthumanistinės idėjos atspindi šiuolaikinėje lietuvių literatūroje: žmogaus tapatybės hibridiškumas, iš esmės pakitę žmogaus santykiai su gamta, technologijomis ir nežmogiškomis būtybėmis, ironija ir stilistikos fragmentavimas, taip pat ir etiniai iššūkiai, kylantys dėl klimato kaitos ir technologinio pokyčio. Į literatūrą žvelgiama pro posthumanizmo teorijos prizmę, remiantis Rosi Braidotti, Donna Haraway, Madsu Rosendahlu Thomsenu ir kt. Straipsnyje analizuojami konkrečių lietuvių autorių poezijos ir prozos pavyzdžiai iš Undinės Radzevičiūtės, Austėjos Jakas, Dariaus Žiūros, Saros Poisson, Agnės Žagrakalytės ir Sigito Parulskio kūrybos, ieškoma posthumanistinių intonacijų apraiškų. Dekonstruojamas antropocentrinis pasaulėvaizdis – žmogaus tapatybė čia ne homogeniška, bet daugiaplanė ir kintanti, o literatūrinis pasakojimas fragmentuotas ir išbarstytas, ironiškas bei veikiamas ekologinių, mistinių, globalių technologinių kontekstų. Tačiau humanizmo prasmė literatūroje nėra nuneigiama, atvirkščiai – ji papildoma naujomis posthumanistinėmis prasmėmis, o ironija šiam diskursui suteikia netikėtumo.

RAKTAŽODŽIAI: posthumanizmas, šiuolaikinė lietuvių literatūra, tapatybės hibridiškumas, fragmentiškumas, ironija, technologijos, antropocenas.

IVADAS

XXI amžiaus humanitarinių mokslų diskusijose vis dažniau kalbama apie humanistinio požiūrio virsmą į posthumanizmo idėjas. Tai kvestionuoja tradicinį žmogaus supratimą, ypač antropocentrinį požiūrį. Šis nuo Renesanso ir Apšvietos laikų akcentavo žmogų kaip autonomišką, racionalų subjektą ir hierarchiškai veikiantį kitas būtybes ir procesus – gamtą, technologijas ir kt. Posthumanistinis mąstymas peržengia šią humanistinę tradiciją ir ragina pamatyti, suprasti žmogų kaip nestabilų, nuolat kintantį, glaudžiai susijusį su technologijomis, gyvūnais ir aplinkos procesais ar netgi nuo jų priklausantį subjektą. Toks požiūris nuo griežto skirstymo į *žmogišką* ir *nežmogišką* atveda mus prie taško, kur pripažįstama,

jog žmonija – neautonomiška, tai integralus globalių ekologinių ir technologinių tinklų elementas ir iki šiol nubrėžtos ribos tarp žmogaus ir gyvūno ar žmogaus ir mašinos tampa punktyrais arba jų nebelieka visai.

Posthumanistinė literatūra reflektuoja globalias dabarties problemas ir kritikuoja ankstesnę antropocentrinę perspektyvą, tačiau nėra antihumanistinė – ji ne tiek kritikuoja humanizmą, kiek plečia žmogaus santykio su aplinka ribas, įtraukdama nežmogiškus veikėjus ir kvestionuodama, kartais su gera doze ironijos, neva „išskirtinę“ žmogaus poziciją pasaulyje. Toks požiūris kviečia permąstyti žmogaus egzistenciją ir atsakomybę už ją, pergalvojant tradicines vertybes ir tapatybes. Tokiai literatūrai būdinga paradoksalumas, žaidimas kalba, fragmentiška naratyvo struktūra. Joje veikiantis pasakotojas nebenori (ar nebegali) būti viską žinančiu demiurgu, kuriančiu saugią harmonijos iliuziją. Vietoj įprasto „didžiojo pasakojimo“ (t. y. romano) posthumanistinė literatūra dažnai pažeria įvairiaspalvę mozaiką – mažesnių istorijų vėrinį, kuriame susipina skirtingos perspektyvos, laikai ir erdvės.

Kaip šitai reiškiasi šiuolaikinėje lietuvių literatūroje? Iš pastarųjų dešimtmečių lietuvių literatūros tendencijų matyti kritiškas požiūris į antropocentrizmą, žmogaus tapatybės sudėtingumą globaliame ir technologijų kontekste, naratyvo formos skilimą, naujų – dažnai ironiškų – tonacijų paieškas. Siekiant tai atskleisti, šiame straipsnyje remiamasi prozininkų Saros Poisson, Undinės Radzevičiūtės, Dariaus Žiūros, Sigitos Parulskio ir poečių Austėjos Jakas, Agnės Žagrakalytės kūryba. Visų jų kūriniams būdinga posthumanistinė tematika ir estetikos apraiškos.

Pirmiausia trumpai apžvelgsiu posthumanizmo sąsajas su literatūra, tuomet pereisiu prie konkrečių lietuvių literatūros pavyzdžių analizės. Šią suskirstysiu pagal kelis pagrindinius kriterijus: (1) pasakojimo ironija ir fragmentiškumas, (2) hibridinė tapatybė ir kultūrų susipynimas, (3) žmogaus santykis su technologijomis ir gamta, iš to santykio kylantys etiniai klausimai. Pabaigoje pateiksiu apibendrinančias išvadas.

POSTHUMANIZMO TEORINIS KONTEKSTAS

Posthumanizmo teorija formavosi kaip atsakas į humanizmo krizę, kurią XIX amžiaus pabaigoje įvardijo Friedrichas Nietzsche, XX amžiuje – Martinas Heideggeris, Michelis Foucault ir kt. Idealusis, racionalus žmogus, istorijoje lyg ir natūraliai teigiantis savo išskirtinumą, mokslo ir technologinių lūžių, globalizacijos ir ekologinės grėsmės, greitėjančio pasaulio akivaizdoje staiga tampa trapus ir neužtikrintas. Kyla klausimas, ar tikrai žmogus tebėra visa ko centras, o gal jis tėra viena iš susijusių, bet nebūtinai svarbiausių sistemos dalių. Posthumanizmas tam pasiūlė naują požiūrį, postantropocentrizmą – t. y. nuostatą, kad žmogus nėra svarbiausia

pasaulio dedamoji. Rosi Braidotti siūlo pripažinti neišvengiamą laiko įtaką ir priimti gyvenimo pokyčius, įprastų tapatybių ir vertybių laikinumą. Tradicinė žmogaus samprata nebeįtikina, todėl žmogų reikia permąstyti ne kaip fiksuotą esybę, o kaip procesą, nuolat formuojamą technologinių, biologinių ir aplinkos veiksnių, teigia filosofė. Posthumanizmas siekia išplėsti ir etikos ribas – įtraukti į moralės apmąstymą ne tik žmones, bet ir visas gyvas būtybes, dirbtinį intelektą, ekologines sistemas, kurias, lygiai kaip ir žmogus, yra viename tinkle. Taigi, žmogaus ryšys su *kitu*, su *nežmogumi*, tampa esmine slinktimi posthumanizme: rūpinamasi ne tik žmonių tarpusavio santykiais, bet ir žmogaus atsakomybe prieš planetą, kitų rūšių gyvybę ir technologinius žinomus bei numanomus *kitus*.

Donna Haraway savo „Kiborgo manifeste“ (1985) gan įtaigiai pateikia, kad šiuolaikinis žmogus iš esmės yra kiborgas – biologinio ir technologinio pradų mišinys, peržengiantis klasikinę jungtį tarp organizmo ir mechanizmo. Autorė kritikavo tradicines priešpriešas ir jų ribas (žmogus ar gyvūnas, žmogus ar mašina, vyras ar moteris). Ji siūlė naują hibridinės tapatybės viziją, išlaisvinančią nuo griežtai apibrėžtų ir fiksuotų kategorijų. Tiesa, Haraway tekstas pirmiausia skirtas feminizmo idėjai, bet kartu jame glūdi ir idėja apie sumaterialėjusią žmogaus prigimtį: technologijos jau tapo mūsų kūno ir sąmonės tęsiniu, tad reikalingas ir naujas etinis požiūris į žmogaus prigimtį persikūrimą ir susipynimą su naujais elementais.

Madsas Rosendahlis Thomsenas, nagrinėdamas XX–XXI amžių prozą, teigia, jog Vakarų rašytojai vis dažniau vaizduoja „naują žmogų“ – turintį moderniai pakitusį kūną, protą ir tapatybę. Pasak autoriaus, netgi gerokai ankstesnėje literatūroje (pavyzdžiui, Virginijos Woolf kūryboje) galima rasti posthumanistinio veikėjo elementų, kuriuos žymi tapatybės fragmentacija, sąmonės srauto dinamika, ribų tarp individo ir aplinkos nykimas. Šiuolaikiniai naratyvai šias tendencijas radikalizuoja, vaizduoja hibridines tapatybes, nomadinius subjektus, kurie nuolat keičiasi ir prisitaiko, susilieja su technologijomis. Šiose istorijose aktyviai veikia ne tik žmonės, bet ir technologijos, gyvūnai, įvairios natūralios ir sintetinės sistemos – sukuriamas daugialypis pasaulis, kuriame žmogus nebėra pats svarbiausias. Posthumanizmas literatūrai sukuria terpę, kurioje galima kurti ir išbandyti naujas žmogaus sampratas.

Kartu tai leidžia man išskirti bent keletą **posthumanistinės literatūros intonacijų**. Pirma, pakito *žmogaus identiteto dinamika* – personažai nebėra vienaalytės, aiškiai apibrėžtos esybės – jie išgyvena vidinius prieštaravimus, tampa daugialypiais kiborgais, susidarančiais iš skirtingų *aš*. Antra, *išsitrina ribos tarp žmogaus ir nežmogaus*: personažai susilieja su technologijomis arba su gamta. Trečia, *naratyvo formos pokyčiai* – tradicinis pasakojimas, aiškia linija dėstantis istoriją dabar pakeičiamas fragmentiška struktūra, kuri kartais panaši į mozaiką, kur telpa daug mažų istorijų, ironijos, hibridinių žanrų ir lingvistinio žaidimo. Ketvirta, *plečiasi etinis perimetras* – literatūra reflektuoja moralines problemas, kylančias visiškai naujame

kontekste: kokia žmogaus atsakomybė dėl klimato krizės, dėl kitų rūšių gyvūnų išlikimo, dėl dirbtinio intelekto kuriamos vertės ir galimos grėsmės. Šiuos keturis teorinius kriterijus čia ir toliau naudosiu peržvelgdama lietuvių autorių literatūros pavyzdžius.

IRONIJA, FRAGMENTIŠKUMAS IR NARATYVO KAITA LITERATŪROJE

Jau XX amžiaus pabaigoje, ypač po 2000-ųjų, lietuvių prozoje ėmė nykti patetiškas, perdėm rimtas tonas – šią vietą užėmė ironija ar savirefleksija. Daugelis autorių dabar sąmoningai vengia sentimentalumo ar didaktikos, tad net ir apie skaudžius dalykus kalbama su ironijos atspalviu. Literatūrologė Aušra Jurgutienė pastebi, kad šiandien „rašyti pernelyg jausmingai ir rimtai, be šypsnių ir paradoksų, tampa blogo tono ženklu“. Posthumanistinėje perspektyvoje ironija įgyja dar ir papildomą funkciją – ji tampa kritikos įrankiu antropocentrinėms iliuzijoms ir „kilnių“ idėjų retorikai. Būtent ironija leidžia kalbėti apie žmogų be patoso – į didingus humanistinius idealus žvelgiant atvirai, aštriai, skeptiškai.

Sigito Parulskio kūrybą matau kaip vieną stipriausių ironijos pavyzdžių šiuolaikinėje literatūroje. Parulskiui nuo ankstyvųjų tekstų yra būdinga autoironija, provokuojantis tonas, kuriuo dekonstruoja nacionalinius mitus, religines dogmas ir pan. Pasak jo, šiuolaikinis žmogus yra tarsi „plėšrūno ir aukojamo avinėlio simbolis“, pavyzdžiui, esė rinkinyje „Mano tikėjimo iltys“ (2013) sukurtas žmogaus paveikslas – plėšrūnas su „iltimis“ ir kartu aukos simbolis – ironizuoja tradicinį žmogaus, kaip „prigimtinio gėrio“ ar vien „protingo gyvūno“, supratimą. Parulskis be gailės iškelia civilizuoto žmogaus slepiamą instinktyvią agresiją ir parodo, kaip dvasiniais lozungais pridengiami žemiški siekiai. Posthumanistinė žmogaus nuvainikavimo tendencija – žmogus nebėra didingas herojus, veikiau prieštaringas, kartais netgi sutrikęs padaras ir literatūra nebereikia jam užuojautos ar susižavėjimo.

Kitas aspektas – kūrinio fragmentiškumas. Dauguma lietuvių prozos kūrinių dabar nebeprimena klasikinio nuoseklaus pasakojimo. Romanai ir apsakymai vis dažniau konstruojami kaip atskirų epizodų vėriniai, koliažai, sudurstyti iš atskirų fragmentų, be nuoseklaus siužeto. Parulskis šiuos mažesnius naratyvus yra pavadinęs „audinio skiautėmis“ – tarsi didelio audinio (gyvenimo, istorijos) atraižomis, kurias rašytojas kontrastingai derina, užuot siuvęs ištisinį rūbą. Pavyzdžiui, Undinės Radzevičiūtės romanas „Žuvys ir drakonai“ (2013) pasižymi mozaikine struktūra: jį sudaro trumpos vinjetės, miniatiūros, fragmentiški epizodai, kurie skaitytojo suveriami į prasminį vėrinį. Šis romanas neturi tradicinio vientiso siužeto, jame paraleliai vystomi istoriniai ir šiuolaikiniai pasakojimo sluoksniai, kurie susipina per metaforas ir asociacijas. Geografinės ir laiko ribos peržengiamos lengvai, tarsi žaidžiant, o

skaitytojui tenka surinkti paveikslą iš pabirų dalių. Romane per fragmentus atskleidžiama kultūrų sąveika, tapatybės kitimas, ironizuojamos didingos civilizacinės vizijos. Šiuolaikinio žmogaus patirtis čia išskaidyta į daugybę trumpų vaizdų – kuriamas nestabilios tapatybės ir suskaidytos tikrovės pojūtis. Ironija ir fragmentacija neretai eina išvien, formuodamos unikalų šių dienų literatūros stilių.

Austėjos Jakas debiutinė poezijos knyga „Mėlynieji malonumai“ (2023) atskleidžia, kad ir poezijoje gali būti fragmentiškų proziškų pasakojimų. Jakas eilėraščiuose susipina siužetai, vaizdų koliazai, pokalbių nuotrupos, personažai. Pasakojama tai vyriškąja gimine, tai moteriškąja, ir tai gali kisti net tame pačiame tekste, rodant posthumanistinę identiteto reliatyvumą. Ironijos Jakas kūryboje gausu: su švelniu sarkazmu autorė žvelgia tiek į personažus, tiek į savo *aš*, juntamas melancholiškas humoras, kasdienės buities ir globalių refleksijų pynė. Eilėraštis – neretai be aiškos pabaigos, tarsi didesnės tikrovės fragmentas.

Saros Poisson romaną „Šmogus“ (2005) išsiskiria eksperimentine forma ir provokuojančiu turiniu. Pats pavadinimas sufleruoja apie šmėkliškai blankstančią žmogaus figūrą, Poisson kuria dienoraščio, esė ir fikcijos hibridus, kuriuose siužetas neretai fragmentuotas, o pasakotojo tonas – autoironiškas, kandus. Jos rašymo stilius išardo asmeninės išpažinties žanrą, autorė niekada iki galo neatskleidžia, kas tekste „tikra“. Lyg pati stebėtų save ir visuomenę iš šalies, lyg būtų pusiau žmogus, pusiau fikcija, komentuojanti žmonių pasaulio absurdiškumą. Tokia autoironija ir pasakojimo fragmentacija vėlgi artima posthumanistiniam jautrumui: tarsi literatūrinis savęs iš(si)centravimas, kad būtų galima kritiškai įvertinti, kas yra būti žmogumi.

Apibendrinant pažymėsiu, kad šiuolaikinėje lietuvių literatūroje pastebimas poslinkis link ironiškos kalbėsenos, žaidimo pačia kalba ir fragmentuotos pasakojimo formos. Tai gali būti siejama su posthumanistine pasaulėjauta, kai nebetikima vienspalve tiesa ar heroizmu. Ironiškas tonas padeda reflektuoti sudėtingą ir gal net skausmingą tikrovę, o pasakojimo suskaldymas – perteikti išskaidytą dabarties patirtį. Tokia literatūra, pasak Jurgutienės, savitai „išgroja juodą gyvenimą baltais klavišais“, suteikdama skaudžioms temoms lengvo paradokso ir intelektualumo atspalvį. Šie stilistiniai bruožai sukuria terpę kitoms posthumanistinėms temoms – tai hibridinės tapatybės ir žmogaus santykis su *nežmonėmis*.

HIBRIDINĖS TAPATYBĖS IR GLOBALIOS PERSPEKTYVOS

Posthumanizmo kontekste itin svarbi yra hibridiškumo ir nomadiškumo idėja – šiuolaikinė tapatybė formuojasi nebe izoliuotoje vienos tautos ar kultūros erdvėje, o nuolatiniame judėjime per skirtingas erdves bei patirtis. Rosi Braidotti vartoja

„nomadinio subjekto“ sąvoką, apibūdindama tą, kuris neturi fiksuotos tapatybės, o konstruojasi kelyje tarp daugelio kultūrų, diskursų, aplinkų.

Lietuvių literatūroje poslinkis nuo nacionalinio centriškumo prie transnacionalinių perspektyvų akivaizdus. Rašytojai vis dažniau pasakoja istorijas, peržengiančias Lietuvos ribas – erdvė ir geografija literatūroje išsiplečia, o kartu keičiasi ir tapatybės sandara. Minėtas Radzevičiūtės romanas „Žuvis ir drakonai“ sąmoningai jungia Rytų ir Vakarų pasaulius: viena pasakojimo linija nukelia į XVIII amžiaus Pekiną, kur kinų dailininkas ir jėzuitas iš Lietuvos (realus istorinis asmuo Andrius Rudamina) mezga kultūrinį dialogą, kita linija vystosi šiuolaikinėje Europoje. Geografinės vietos Radzevičiūtės tekste tampa metaforomis, simbolizuojančiomis Rytų ir Vakarų konfliktų bei traukos santykius. Romane Kinija ir Europa yra veikiau tapatybės poliai, kurių sankirtoje atsiranda naujas, hibridinis, savęs suvokimas. Pagrindiniai veikėjai išgyvena virsmus: europietis misionierius turi perprasti kinų pasaulėžiūrą, o Vakarų pasaulyje veikėjai reflektuoja savo europietišumą, tačiau ten senosios Europos vizijos jau taip pat nebėra. Žmogus vaizduojamas kaip nomadas, klajojantis tarp skirtingų civilizacijų.

Agnės Žagrakalytės romanas „Triukšmaujantys: katalikai“ (2022) – dar vienas tokios perspektyvos pavyzdys. Knygos pasakojimas driekiasi per įvairius amžius ir žemynus: nuo XVII amžiaus Kinijos, kur (taip pat) veikia minėtasis Lietuvos jėzuitas Andrius Rudamina, iki XX amžiaus Belgijos ir Lietuvos. Rašytoja gausybę istorinių faktų sukomponavo į koliažinę teksto struktūrą, sudėtą iš atskirų kortelių. Romane skamba skirtingų laikmečių balsai, susijungiantys per keistų sutapimų ir temų tinklą. Skaitytojas keliauja šuoliais – iš Kinijos imperatoriaus rūmų į Belgijos kolonijas, iš lietuviškos bažnyčios į japoniškų kardų skambesį. Visų pirma, personažai patys yra kultūrų hibridai: Rudamina – lietuvis, veikiantis Kinijoje, kinų vienuolis – konvertitas, pasirašantis kiniškai ir prancūziškai. Jų kultūros apima skirtingų tautų, religijų ir kalbų elementus. Antra, pats kūrinio pasakojimas meta iššūkį – vietoj vienos istorijos gauname daugiabalsį pasakojimą, kur netikėtais ryšiais susiejamos Lietuva, Kinija, Belgija. Šitaip Žagrakalytė literatūroje įgyvendina tai, ką Foucault vadino „erdvės posūkiu“ – subjekto konstravimą per geografines metaklasas. Globalus, lokalus ir individualus lygmenys čia veikia vienu metu, nebelieka bet kokio „centro“ privilegijos. Tikriausiai galima sakyti, kad „Triukšmaujančių: katalikų“ žanras yra kompleksinis, susidedantis iš istorinio romano, eseistikos ir koliažinės meninės knygos, ir jis sėkmingai atspindi tą hibridišką tikrovę.

Minėtoje Austėjos Jakas poezijoje gausu geografinių nuorodų – nuo mažo lietuviško kaimelio (autoironiškai vadinamo „alytkaimiu“) iki Indijos, Naujosios Zelandijos ar Dubajaus. Poetė nevengia įtraukti kitų kultūrų, tačiau jos tekstuose *kitų* keistumas nėra pateikiamas stereotipiškai. Priešingai, pasaulėvaizdis paremtas prielaida, jog visas pasaulis – Rytai, Vakarai ir asmeninė patirtis – vienodai artimas

ir susipynęs. Šis požiūris vėlgi rodo nomadiško subjekto sąmonę, kai veikiantis *aš* jaučiasi namuose tiek globaliame kontekste, tiek lokaliame, todėl jo tapatybė neapibrėžta vienos vietos ar kultūros. Posthumanistinė literatūra griaua sienas tarp kultūrų ir praplečia lietuvių literatūros diskursą iki pasaulinių mastelių. Tapatybė šiandien yra daugiabriaunė mozaika, o literatūra – erdvė, kurioje ta mozaika gali būti reflektuojama. Tokioje literatūroje randasi ir diasporinių, tarpkultūrinių balsų, pavyzdžiui, Janinos Survilaitės knygoje „Pašnekesiai su Helvecija“ vyksta dialogas tarp Lietuvos ir Šveicarijos kultūrų, identiteto paieškos.

Posthumanistinės intonacijos pasireiškia ne tik per erdvės, bet ir per žanrų hibridiškumą. Paminėti Radzevičiūtės, Žagrakalytės kūriniai jungia skirtingus žanrus (istorinį romaną su šiuolaikiniu, dokumentinį su fikciniu). Taip pat Dariaus Žiūros knyga „Diseris“ (2024) yra žanrinis hibridas: tai autobiografinė proza, parašyta tarsi daktaro disertacija. Žiūra, būdamas menininkas, savo gyvenimo pasakojimą supina su filosofiniais apmąstymais, kultūriniais komentarais, o formaliai tekstas imituoja akademinį tyrimą – pats autorius tampa „tyrimo objektu ir vertintoju“. Hibridinė forma čia atspindi hibridinį turinį: Žiūros tapatybė knygoje atsiskleidžia kaip menininko, mokslininko, klajūno sintezė, dengianti ir provincijos kaimą, ir tarptautines meno parodas. Tai gyvenimas-koliažas, kur kintant geografinių koordinacijų taškams (Gustoniai, Chabarovskas, Vilnius, Paryžius) formuojamas daugiaveidis *aš*, aprėpiantis skirtingus socialinius vaidmenis. Tokie žanriniai eksperimentai literatūroje išardo ribas tarp mokslo ir meno diskursų, tarp dokumento ir fikcijos, tarp aukštosios ir žemosios kultūros, galiausiai – tarp subjekto ir objekto: autorius vienu metu ir savęs kūrėjas, ir tyrinėtojas.

Galiu teigti, kad šiuolaikinė lietuvių literatūra vis labiau įsitraukia į pasaulinį kontekstą ne tik geografiškai, bet ir idėjiškai. Šis požiūris skiriasi nuo ankstesnės, labiau uždaros tautinės literatūros paradigmos. Posthumanistiniu požiūriu decen-truotas, nomadinis subjektas tampa dažnu veikėju ir pasakotoju: jis juda per erdves ir kultūras, niekur visiškai nepritapdamas, bet visur atrasdamas dalį savęs. Tai artima Braidotti nomadinės subjektyvybės vizijai ir Thomseno minčiai, kad literatūra atspindi visą tarpusavyje vis labiau susijusį pasaulį. Šie hibridiškumo ir globalumo aspektai jungiasi su kitu svarbiu posthumanistiniu leitmotyvu, aptariamu kitame skyriuje – žmogaus santykio su technologine ir gamtine aplinka perkūrimu.

ŽMOGUS, TECHNOLOGIJOS IR APLINKA: ETINIAI IŠŠŪKIAI

Posthumanizmo diskurse žmogus apmąstomas neatsiejamai nuo technologijų ir aplinkos (gamtos). Šiuolaikinė realybė pasižymi technologijų progresu ir aštrėjančiomis ekologinėmis problemomis: klimato kaita, kitų gyvūnų rūšių nykimas.

Posthumanistinė literatūra klausia: ką reiškia būti žmogui pasaulyje, kuriame technika tampa visagale, o gamta – pažeidžiamu, bet kerštingu dalyviu? Kaip keičiasi savęs suvokimas, kai žmogus supranta nebegalintis kontroliuoti savo paties sukurtų procesų? Ir tikrai, posthumanistiniame kontekste žmogus iš visagalio kūrėjo neretai tampa pažeidžiamas, susiduria su procesais, kurių valdyti nepajėgia.

Lietuvių literatūroje vieni autoriai tai daro subtiliai, metaforiškai, kiti – tiesiogiai, spekuliatyviosios fantastikos arba filosofinio alegorizavimo būdu. Pavyzdžiui, Tomo Vaisietos romane „Gimtinė ir šlovė“ (2020) nagrinėjama, kaip virtuali komunikacija, informacijos perteklius veikia žmogaus sąmonę ir tapatybę. Kitoje prozos knygoje, Aistės Žukauskaitės „Lygiai ir skaičiai“ (2021), atsispindi skaitmeninės eros įtaka žmogaus psichologijai: personažai gyvena skaičių ir algoritmų valdomame pasaulyje, kur jausmus ir mintis veikia virtualios realybės dėsniai. Sigito Parulskio esė ar romanų veikėjai dažnai gyvena šiandienos sąlygomis, kuriose technologijos nulemia kasdienybę: žiniasklaidos triukšmas, interneto kultūra, miestietiškas, automatizuotas gyvenimo būdas. Parulskis nepamiršta ironijos – šaiposi iš pseudodvasingumo ir nuo technologijų priklausomos visuomenės, kartu rodydamas žmonių susvetimėjimą. Ironiškas susitaikymas su bejėgiškumu prieš technologijų diktatą – tai, ką galime išvelgti ne vieno šiuolaikinio autoriaus tekstuose. Pavyzdžiui, Parulskio „Mano tikėjimo iltyse“ žmonių gyvenimus lydi televizijos ekranų švytėjimas, informacijos perkrova, todėl net tikėjimo ar prasmės paieškos vyksta fragmentiškai, chaotiškai, tai atitrūkstant, tai vėl sugrįžtant prie realybės.

Literatūra fiksuoja šį išsisklaidžiusios dėmesio ekonomikos efektą, ir tai natūraliai veda į fragmentiškas pasakojimo formas, aptartas ankstesniame skyriuje. Kalbant apie gamtiškumą, lietuvių literatūroje visada buvo stipri gamtos tematika, tačiau posthumanistinė perspektyva ją persmelkia nauju aspektu – etiniu susirūpinimu ir *nežmogaus* balso svarba. Antropoceno (epochos, kurioje žmogaus veikla tapo geologine jėga) tema pasaulio literatūroje pagimdė naują žanrą – ekologines distopijas. Lietuvių autoriai taip pat po truputį judina šią sritį, gamta nebėra vien dekoracija žmogaus jausmams (kaip buvo įprasta klasikinėje lyrikoje), ji yra savarankiškas veikėjas. Dar Ričardo Gavelio romane „Vilniaus pokeris“ (1989) galima išvelgti gamtos kaip metafizinės jėgos vaidmenį – miestas ir požeminė ekosistema veikia veikėjų likimus ne mažiau už jų pačių sprendimus. Šiandienos kūrėjai šią tradiciją tęsia: Giedros Radvilavičiūtės esė ir apsakymuose gamtos elementai (upė, miškas, gyvūnai) susipina su žmogaus patirtimi, parodydami, kad žmogus ir gamta yra glaudžiai tarpusavyje susiję ir formuoja vienas kitą.

Visgi labiausiai posthumanistinis bruožas – kai literatūroje kalbinama tai, kas nėra žmogus. Lietuvių literatūroje tokie eksperimentai dar tik ryškėja. Kotrynos Zylės kūryboje mitologinės būtybės (velniai, laumės) atgaivinamos šiuolaikiniame kontekste, tarsi lygiaverčiai žmonių pasaulio dalyviai (pavyzdžiui, romane

„Sukeistas“, 2020). Etiniai iššūkiai, kuriuos kelia technologijos ir klimato kaita, literatūroje dažnai sprendžiami per distopijos ar alegorijos žanrus. Nors lietuvių literatūroje tradiciškai distopijų nėra gausu, pastaruoju metu pasirodo kūrinių, kuriuose piešiamos niūrios ateities vizijos arba dabarties hiperbolės. Tokie tekstai leidžia autoriams kritiškai pažvelgti į dabartį – Jurgos Ivanauskaitės apsakymas „Ragana ir lietus“ (1993) turi ekologinės apokalipsės motyvų, o Jurgio Kunčino „Tūla“ (1993) fone – apleistas, degradavęs miestas, tarsi išpėjimas apie socialinę-ekologinę suirutę. Naujesniame kontekste galime tikėtis, kad lietuvių rašytojai toliau plėtos šią liniją, galbūt inspiruoti tokių globalių reiškinių kaip COVID-19 pandemija ar klimato kataklizmai, kurie iš esmės perteikia žmogaus trapumą ir priklausomybę nuo gamtos.

Atskirai pažymėtina, kad literatūroje pradeda ryškėti žmogaus kūno transformacijų tema, susijusi tiek su technologijomis, tiek su kitomis *nežmogiškomis* įtakomis. Kūriniuose tai gali pasireikšti per ligos, traumos, negalios motyvus – kuomet kūnas suvokiamas kaip pažeidžiamas, ne visai kontroliuojamas subjekto. Pavyzdžiui, Sigito Parulskio romane „Tamsa ir partneriai“ (2007) kūniškumas karo fone tampa centrinis: kūnas sužeidžiamas, žeminamas, ir tai pakeičia veikėjo *aš*. Nors šis romanas nėra apie technologijas ar klimato kaitą, jis atliepia esminį posthumanistinį klausimą: ką reiškia būti kūnu, kuris yra veikiamas išorinių, žmogui nepaklusnių jėgų (čia – smurto, ideologijos, mirties galios). Ši perspektyva vėliau transformuojasi ir į kitus kontekstus: tarkim, dabartinėje pandemijos literatūroje (dar tik besiklostančioje) tikėtinas dėmesys virusui kaip nematomam veikėjui, verčiančiam žmones permąstyti savo socialumą ir mirtingumą.

Apibendrinant šį skyrį galima pasakyti, jog šiuolaikinėje lietuvių literatūroje ryškėja posthumanistinis jautrumas žmogaus santykiui su technologine bei gamtine aplinka. Nors mokslinės fantastikos ar „klimatinių“ romanų nėra gausu, literatūra vis labiau kvestionuoja žmogaus galią. Žmogus vaizduojamas susijęs su *nežmogiškais* veikėjais – su technologijų pasauliu (kompiuteriais, robotais, virtualybe), su gamtos pasauliu (gyvūnais, ekosistemomis, net virusais). Pasakojimuose pabrėžiama tarpusavio priklausomybė ir dažnai – žmogaus negalėjimas kontroliuoti visos situacijos. Tai veda prie naujų etinių klausimų: literatūriniai veikėjai susiduria su dilemomis, ar, pavyzdžiui, priimtina peržengti natūralias ribas kuriant kiborgą, ar įmanoma išsaugoti žmogiškumą klimato katastrofos akivaizdoje, ar turime pareigą, atsakomybę kitoms rūšims ir būtybėms.

Šiuo požiūriu šiuolaikiniai lietuvių autoriai, net ir nesivadindami *posthumanistais*, savo kūryboje intuityviai reaguoja į epochą, kurioje gyvename, integruodami į savo tekstus naujus, nebe vien antropocentriškus akcentus.

IŠVADOS

Išanalizavusi šiuolaikinę lietuvių literatūrą posthumanizmo teorijos šviesoje galiu konstatuoti, kad joje esama posthumanistinių intonacijų, keičiančių literatūrinį veidą ir praplečiančių tradicines humanistines ribas.

Ryškiausios yra stilistinės transformacijos – ironijos ir fragmentiškumo dominavimas. Tokie autoriai kaip Parulskis ar Radzevičiūtė savo kūrinuose dekonstruoja rimtą, monolitinį pasakojimą, jį pakeisdami aštria, žaisminga, paradoksalia tonacija. Nebėra naivaus tikėjimo visa apimančiu didžiuoju pasakojimu – pasaulis vaizduojamas kaip sudėtingas, ne iki galo suprantamas, o rašytojas neapsimeta visą žinią. Literatūroje populiarėja mažieji naratyvai fragmentuotais epizodais. Šis skaldomas naratyvas atliepia posthumanistinę idėją, kad nėra vieno centrinio subjekto ar vienos tiesos – tėra daugybė perspektyvų ir patirčių, kurios susikerta ir jungiasi tarpusavyje, paneigdamos bet kokią hierarchiją.

Antra, lietuvių literatūros protagonistais vis dažniau tampa hibridiniai nomadai, keliaujantys per kultūras ir tapatybes. Radzevičiūtė, Žagrakalytė, Jakas rodo, kad lietuvių kūrėjai kurdami istorijas drąsiai integruoja Rytų ir Vakarų, Šiaurės ir Pietų patirtis, istorinius ir šiuolaikinius klotus. Literatūra reflektuoja nomadinę tapatybę, kuri nėra statiška ar vienalytė. Veikėjai gali keisti savo *kaukę* kaip Jakas eilėraščiuose ar peržengti tautines tapatybes kaip Radzevičiūtės ir Žagrakalytės romanuose. Jų decentruotas subjektas atspindi žmogų, kurio savastis formuojasi daugybės kultūrinių įtakų lauke, o ne uždaroje tautinėje terpėje. Tai nereiškia, kad nacionalinė tapatybė visai išnyksta iš akiračio – bet ji tampa viena iš daugelio dimensijų, nebūtinai pačia svarbiausia. Kitaip tariant, šiuolaikinė lietuvių literatūra atskleidžia nacionalinio pasakojimo reliatyvumą, nes svarbesni tampa globalieji ir asmens lokalieji dalykai.

Trečia, vaizduojant žmogaus santykį su technologijomis ir gamta, lietuvių literatūra daro dar pirmuosius žingsnius, bet jau matyti, kad technologijos nebėra traktuojamos vienareikšmiškai – veikiau analizuojamos jų sukeltos permainos žmogaus sąmonėje, socialiniuose ryšiuose, kūniškume. Personazai gyvena apsupti ekranų, dirbtinių balsų, mechanizmų. Gamta savo ruožtu vis aiškiau įsiterpia į pasakojimus ne kaip romantiškas prieglobstis, o kaip grėsmingas fonas, partneris ar net priešininkas, su kuriuo žmogus turi skaitytis. Posthumanistinė ekologinė sąmonė skatina klausti apie žmogaus atsakomybę – ir net kaltę – prieš gamtą. Tiesioginių „klimato“ romanų lietuviškai yra dar mažai, bet tokios idėjos pradeda sklisti per simbolius ir metaforas. Moralės subjektais tampa ne tik žmonės, bet ir kitos būtybės bei sistemos.

Taip pat noriu pažymėti, kad posthumanistinės intonacijos lietuvių literatūroje neištumia humanistinės tradicijos, o veikiau su ja polemizuoja ir ją papildo. Greta

ironijos ir fragmentacijos vis dar egzistuoja kūriniai, rašomi klasikine maniera, pabrėžiantys žmogaus dvasinius išgyvenimus tradiciniu būdu. Tad posthumanistinis balsas čia skamba šalia kitų, o ne absoliučiai užgožia juos. Vis dėlto jaunų autorių (kaip Austėja Jakas) debiutai ir ryškių vidurinėsios kartos prozininkų (Radzevičiūtės, Parulskio, Žagrakalytės) darbai sufleruoja, kad ateities kryptis orientuota būtent posthumanistinio jautrumo link. Net nevadindami savęs teoretiškai, šie rašytojai praktiškai įgyvendina tai, apie ką kalba posthumanizmo filosofai: fragmentuoja subjektą, decentruoja pasakojimą, įtraukia *nežmogiškus* elementus ir peržengia ribas – tiek geografines, tiek žanrines, tiek tarp rūšių.

Apibendrinama noriu pažymėti, kad šiuolaikinė lietuvių literatūra atspindi didžiulius šiandienos intelektualinius iššūkius ir pokyčius. Galima teigti, jog posthumanistinės intonacijos pajvairina mūsų literatūrą, suteikdamos jai naujų temų, formų ir tonacijų. Tai nėra trumpalaikė mada, o greičiau mentaliteto poslinkis. Toks pasakojimas geriau atliepia XXI amžiaus realijas, kupinas netikrumo, kompleksiskumo ir tarpusavio sąsajų.

LITERATŪRA

- Braidotti, Rosi. *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press, 2013.
- Ferrando, Francesca. *Philosophical Posthumanism*. New York: Bloomsbury, 2019.
- Haraway, Donna Jeanne). *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. Oxfordshire: Routledge, 1991.
- Hayles, Nancy Katherine. *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. Chicago: University of Chicago Press, 1999.
- Ivanauskaitė, Jurga. *Ragana ir lietus*. Vilnius: Tyto alba, 1993.
- Jakas, Austėja. *Mėlynieji malonumai*. Vilnius: Baziliskas, 2023.
- Kunčinas, Jurgis. *Tūla*. Vilnius: Vaga, 1993.
- Parulskis, Sigita. *Mano tikėjimo iltys*. Vilnius: Alma littera, 2013.
- Poisson, Sara. *Šmogus*. Vilnius: Vaga, 2005.
- Radzevičiūtė, Undinė. *Žuvis ir drakonai*. Vilnius: Baltos lankos, 2013.
- Survilaitė, Janina. *Pašnekesiai su Helvecija*. Vilnius: Vaga, 2005.
- Thomsen, Mads Rosendahl. *The New Human in Literature: Posthuman Visions of Changes in Body, Mind and Society after 1900*. New York: Bloomsbury, 2013.
- Vaisieta, Tomas. *Gimtinė ir šlovė*. Vilnius: Odilė, 2020.
- Žagrakalytė, Agnė. *Triukšmaujantys: katalikai*. Vilnius: Tyto alba, 2022.
- Žiūra, Darius. *Diseris*. Vilnius: Kitos knygos, VDA leidykla, 2024.

IDA DAIVA POVILAITĖ

Kauno kolegija Higher Education Institution, Faculty of Arts, Lithuania

POSTHUMANIST INTONATIONS IN CONTEMPORARY LITHUANIAN LITERATURE

SUMMARY. This article examines how posthumanist ideas are reflected in contemporary Lithuanian literature, particularly focusing on the hybridity of human identity and the evolving relationship between humans and nature, technology, and non-human beings. It also addresses

the ethical challenges posed by climate and technological change, as well as themes of irony and stylistic fragmentation. The article approaches literature through the lens of posthumanist theory, drawing on the work of Rosi Braidotti, Donna Haraway, Mads Rosendahl Thomsen, and others. It analyzes poetry and prose by specific Lithuanian authors — Undine Radzevičiūtė, Austėja Jakas, Darius Žiūra, Sara Poisson, Agnė Žagrakalytė, and Sigitas Parulskis — to identify posthumanist themes within their texts. These authors deconstruct the anthropocentric worldview, suggesting that human identity is not homogeneous but multidimensional and evolving. Their literary narratives are fragmented, scattered, ironic, and shaped by ecological, mystical, and global technological contexts. Nonetheless, the significance of humanism in literature is not dismissed; rather, it is enriched by new posthumanist interpretations. The lens of irony adds an unexpected dimension to this discourse.

KEYWORDS: posthumanism, Lithuanian literature, hybrid identity, narrative fragmentation, irony, technology, Anthropocene.